

ІСЛАМ І СУЧАСНИЙ СВІТ: ГОЛОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка

Стаття присвячена дослідженню підходів до ісламської релігії, особливостей її функціонування в сучасному глобалізованому світі.

Вступ

Актуальність дослідження ісламської релігії пов'язана з тим, що сучасний світ – це світ глобалізаційних процесів, що ослаблює традиційні територіальні, соціокультурні, державно-політичні і економічні бар'єри, які ізолюють народи і водночас – захищають їх від неупорядкованих зовнішніх впливів. Дослідження ісламу в зв'язку з процесами глобалізації передбачає реалізацію певних методологічних підходів. По-перше, це – культурологічний підхід, який репрезентує глобалізацію в широкому цивілізаційному процесі. Слід зазначити, що глобалізація є процесом, який містить у собі перетворення всезагального в особливе і особливого у всезагальне. Саме глобалізація передбачає вільне поширення ідей; вона є заключним етапом всезагальної глобальної трансформації. По-друге, глобалізаційні процеси вимагають економічного підходу, який визначає глобалізацію як бурхливий розвиток світових ринків, інтернаціональне господарювання. В якості третього підходу, на нашу думку, слід виділити екологічний підхід, який вимагає врахування екологічного розподілу, політичної екології. Для аналізу процесів, що відбуваються в сучасному ісламі, необхідно використовувати комплексний підхід, тому що глобалізація є цілісним геополітичним, геоekonomічним, геокультурним явищем, яке впливає на всі характеристики життєдіяльності мусульманського світу. У сьогоденні кількість прибічників ісламу постійно зростає. Так, за даними дослідження Київського міжнародного інституту соціології й Центру «Соціальні індикатори», кількість віруючих у 1970 р. складала 15 % серед населення світу, а в 2000 р. – 19,6 %, тобто зміна у світовій вазі 4,7 % [23, с.10].

Ступінь розробленості теми дослідження

У процесі аналізу ісламу та його модифікацій слід звернути увагу на ті праці, що стосуються історії ісламу, його поширення в різних країнах; дослідження, що стосуються процесу формування головних напрямів ісламу; філософсько-релігійознавчі роботи, що розглядають питання віровчення ісламу та його модифікацій, окремих положень віровчення ісламу, мусульманського релігійного права, процесів поширення і взаємодії ісламу з іншими релігіями і культурами. Головні характеристики функціонування ісламу в сучасному світі розглядаються в працях Р. Армура, А.Ахмедова, Г.Джемала, А.Іоновой, З.Левіна, А.І. Іоновой, В.Лубського, М.Лубської, Ю.Петраша, С.Прозорова, А. Султангалієва та інших дослідників.

Метою статті є розробка підходів до ісламської релігії, на основі аналізу тих джерел, що стосуються

дослідження ісламу, його історичних модифікацій та особливостей функціонування в сучасному глобалізованому світі. На основі аналізу цих джерел слід виокремити ті тенденції, які простежуються в модифікаціях ісламу під впливом глобалізації. З огляду на специфіку останнього питання, можна стверджувати, що не існує спеціальних праць, які були би безпосередньо зв'язані з темою дослідження.

Основна частина

Відомі дослідники А.Іонова, А.Султангалієва, П.Юсупов у праці «Сучасний іслам, людина, суспільство» [12] досліджують питання життєдіяльності мусульманських громад у різні історичні періоди. Особлива увага приділяється тим процесам трансформації в ісламі, в ісламській філософській думці та суспільстві під впливом колонізаторської політики західноєвропейських держав у ХІХ-ХХ ст., втягування мусульманських країн до спільного світового ринку. У праці наголошується на тому, що таке втручання західноєвропейської культури в життя мусульман призвело до наступних тенденцій: з одного боку, до спроб пристосуватися до історичних реалій розвитку світу – поширення західноєвропейських поглядів на розвиток людства, технічних та наукових досягнень у різних галузях суспільного буття, створення мусульманської філософської думки, що пояснювала ці тенденції розвитку світу з точки зору ісламу (Амін ар-Рейхані, Джемаль ад-Дін Афгані та ін.). З другого боку – спрямованість до минулого, ідеалізація часів Халіфату, посилення тенденцій, які спрямовані на збереження традицій ісламу і ігнорування західноєвропейських стереотипів. Значна частина дослідників розглядала процес формування філософської та політичної реакції мусульман на ті політичні процеси, що відбувались у світі, у ХХ ст. – «відродження ісламу» і формування трьох ліній цього процесу – від поширення серед населення всього світу віровчення ісламу – до співіснування різних культур.

Слід також виділити праці відомого українського релігієзнавця В.І.Лубського [19;20], в котрих розкривається теорія та історія мусульманського права, а також роль права в житті мусульман, як у минулому, так і на сучасному історичному етапі. Статті української дослідниці М.В.Лубської [16-18] присвячені аналізу змісту і структури мусульманського права, а також теорії та практиці його використання. Нею здійснено аналіз різних елементів мусульманського права та їх значення на сучасному етапі розвитку мусульманського суспільства, роль мусульманського права в сучасному світі як фактору взаємовідносин з

представниками інших культур.

Відомий дослідник релігії ісламу А.Ахмедов у праці «Соціальна доктрина ісламу» [3] проаналізував основні положення та вимоги ісламу до життя мусульман у сучасних умовах розвитку суспільства. Автор розкриває проблему взаємодії релігійних вимог у мусульманському суспільстві й той технічний поступ, що надав можливості поширення не-мусульманських (західноєвропейських) традицій, цінностей та світоглядних орієнтирів у світі й відповідну реакцію на це в мусульманських країнах.

У праці Ю.Петраша «Іслам: походження, віровчення, сучасність (філософсько-культурологічний погляд)» [21] іслам розглядається як складний соціально-духовний і культурний феномен, щільно пов'язаний з історією, побутом, суспільним устроєм народів, що його сповідують. Автор використовує численний матеріал першоджерел. Досліджується стан ісламу в сучасному світі, як за межами Росії, так і в самій Росії, його політизація і використання в різних мусульманських рухах.

Відомий дослідник З.Левін у праці «Реформа в ісламі. Бути чи не бути?: досвід системних і соціокультурних досліджень» [15], досліджує проблеми реформування ісламу. Він аналізує загальні моменти в процесі вивчення цього питання – щодо ролі релігії й духовництва в суспільстві, про природу реформ віровчень, пластичності віровчення ісламу, його реакції на виклики індустріальної доби і «релігійного фундаменталізму». Також розглядається еволюція реформаторської думки в мусульманських країнах: як на етапі національно-визвольного руху, так і в добу незалежності, де розглядається питання про розкол серед реформаторів і про радикалізацію політизованого ісламу. Подібні проблеми реформ в ісламських країнах та зміни самої реакції в мусульманському інтелектуальному світі на проникнення західного світогляду, у вигляді різних філософських поглядів, розглядалася в колективній праці «Ісламська інтелектуальна ініціатива в ХХ ст.» [14].

Певні сторони конфлікту між мусульманами у зв'язку з різним розумінням віровчення ісламу, Корану, а також Суні, що призвели до розколу в ісламі, формуванню сучасної правової системи ісламу і вплив цього на існування ісламу в сучасності, розглядав С.М.Прозоров у статті: «До питання про «правовірність» в ісламі: поняття ахл ас-сунна (сунніти)» [22].

Праця Р. Армура «Іслам і християнство» [1] розкриває основні моменти виникнення, поширення ісламу в різні історичні періоди, а також реакцію відносно цих моментів у західноєвропейських країнах. У роботі розкривається процес формування стереотипів у західноєвропейському світі щодо ісламу і мусульман, а також певну агресію проти мусульман з боку населення Західної Європи, розповсюдження культури західної цивілізації й реакція на це мусульман, у вигляді «ісламського фундаменталізму». Праця Р.Армура розкриває питання складності поширення ісламу, його

взаємодію з не-мусульманськими культурними традиціями, а також модифікації ісламу в умовах існування у новому культурно-релігійному середовищі.

Слід відокремити релігієзнавчі дослідження Н.Ашірова. Так, Н.Ашіров у праці «Іслам і сучасність» [5] розкриває, що іслам у СРСР змінювався в процесі розвитку суспільства, сильніше і швидше, ніж у Російській імперії. Змінювалась політична орієнтація релігійних центрів і духовництва, змінилось відношення до науки. Розглядаються також моменти еволюції віровчення та обрядовості ісламу в колишньому СРСР, які були пристосовані до ідеології комунізму, новітні, на той час, прийоми захисту релігії, які використовувало мусульманське духовництво. Розповсюдження ідей марксизм-ленізму призвело до зміни у ставленні ісламу до активної ролі жінок у суспільстві, боротьби і поступового зникнення традицій, еволюцію моральних цінностей. Розглядалися питання причин збереження традицій ісламу серед народів колишнього СРСР та шляхи їх подолання. Автор розкриває розвиток взаємодії мусульманського духовництва і держави, а також вплив на світогляд мусульман комуністичної ідеології. М.Ашіров характеризує ці зміни як наслідок політики держави, і при цьому не вказує на причини внутрішнього характеру в самому ісламі. На нашу думку, в дослідженні необхідно було розкрити негативні впливи ісламу в радянський період. Головним чином те, що релігія ісламу пристосувалася до історичної доби, але не змінила власної внутрішньої основи, істинного змісту власного віровчення.

В іншій праці М.Ашірова «Еволюція ісламу в СРСР» [6] розкриваються ті процеси, що відбувалися у сучасному для всіх мусульман ісламі. Автор проводить критичний аналіз богословської літератури, проповідей мусульманського духовництва, розкриває вплив перетворень у СРСР на свідомість віруючих, що вимагало від духовництва постійного перегляду традиційних, усталених поглядів, обґрунтування принципово нових інтерпретацій ісламу. У роботі досліджуються усі характеристики модифікацій, що відбувались в ісламі, особливості його пристосування до умов суспільного і культурного розвитку в країні у радянський період. Але ці процеси не проаналізовані на рівні окремих регіонів, так і окремих народів, які сповідують іслам.

Окрім того, Н.Ашіров у праці «Іслам і нація» [4], яка присвячена питанню взаємовідносин між релігійним (наднаціональним) і національним в ісламі, намагається спростувати те, що іслам є невід'ємним елементом суспільного життя, національної культури народів, що сповідують іслам. Він критикує боротьбу мусульман з радянською владою в перші роки існування СРСР і водночас стверджує те, що існують лише окремі народи, котрі сповідують іслам, а мусульман як певної, цілісної єдності не існує. Вказуються ті зміни, що мали місце у радянські часи, питання запозичення традицій інших народів. Головне – це питання європейського вбрання для мусульман, яке

поставило Духовне управління мусульман європейської частини СРСР та Сибіру. Автор при цьому не досліджує головної проблеми, яка полягає у тому, що мусульманська культура є органічною частиною культури та життя всіх мусульманських народів, і що це неможливо зліквідувати. В іншій праці «Моральнісні повчання сучасного ісламу» [7, с.36-55] автор вказує на зміни, котрі відбулися в ісламі в часи СРСР в сфері соціально-політичного життя, Головне це використання духовними керівниками ідей соціалізму у вихованні людей, тобто поширення секуляризованих поглядів і прагнення поступово зліквідувати релігійний світогляд. Отже, можна стверджувати, що Н.Ашіров досліджував питання поступової модернізації релігії мусульман, що відбувалося у СРСР, вплив марксистсько-ленінської ідеології на зміну світогляду у людей, які традиційно сповідують іслам, ті зміни, що відбулися в ісламі, його трансформації. Втім він не виокремлює особливостей цих процесів як на різних територіях проживання етносів, що сповідують іслам, так і серед цих етносів.

До праць подібного плану можна віднести і працю Т.Ізімбетова «Іслам і сучасність» [11], в якій розкривається питання модернізаторських процесів у ісламі в радянські часи. У праці «Іслам в СРСР: особливості процесу секуляризації в республіках радянського Сходу» [13] розкривається політика радянської держави щодо мусульманських громад, процес секуляризації в регіонах традиційного поширення ісламу на території СРСР. Аналізуються характер і прояви релігійності, модерністські тенденції в теології, ідеології та практиці ісламу і вказуються основні напрями практичної діяльності держави по секуляризації суспільства, яке сповідує іслам. У цій праці приділяється багато уваги критиці тверджень західних науковців щодо становища ісламу і мусульман у СРСР, також розкриті зміни в положенні жінок, залишки доісламських вірувань, зміни у відношенні до мусульманських традицій Ця праця містить результати соціологічних досліджень, які мали б використовуватися на практиці для взаємодії держави й ісламських громад, але також мала своєю метою подолання залишків ісламських традицій.

Слід згадати і наступні роботи: Т.Саїдбаєва «Іслам і суспільство. Досвід історично-соціологічного дослідження» [25], та В.Садура «Мусульмани в СРСР: історія і сучасність» [24]. У них достатньо повно розкривається історичне поширення ісламу в СРСР (йдеться тільки про райони Сходу країни, автори не торкаються Європейської частини СРСР), його світоглядний вплив на народи, що його сповідують. Т.С.Саїдбаєв торкається питання не тільки поширення ісламу серед народів СРСР, але і його соціально-психологічних функцій як до революції, так і при радянській владі. Також приділяється увага етапам секуляризації в республіках Середньої Азії, при цьому розкривається вплив ісламу на становлення культур різних народів СРСР. В.Г.Садура також розкриває історичний процес появи і поширення ісламу на території колишньої Російської імперії та

СРСР, розглядається політика царського уряду щодо мусульманських громад. Автор торкається значення різноманітних течій в ісламі, тих реформ, які мали місце в ісламі наприкінці XIX ст. Особлива увага приділяється політиці більшовиків щодо ісламу, еволюція їх відношення до мусульманських громад (від певної терпимості до репресій), участь мусульман в революції й в державному управлінні; розкриваються питання адміністративного поділу і управління мусульман СРСР. Автор наводить факти стосовно положення мусульман у СРСР на 1989 р.

Відомий дослідник ісламської релігії М. Вагабов у праці «Іслам і жінка» [8] розглядає відношення ісламу до жінки та шлях його подолання в республіках Радянського Сходу. Він аналізує найбільш характерні форми і особливості прояву залишків традицій ісламу щодо жінок, які збереглися в різних сферах суспільного життя, сімейних відносин та в побуті. Він приділяє велику увагу описуванню значення атеїстичного виховання. Інша робота М.В.Вагабова – «Іслам і сім'я» [9], у якій він торкається суспільно-правової природи мусульманських шлюбних та сімейних відношень. На матеріалі радянських республік Середньої Азії та Кавказу встановлюються характер і форми прояву традицій ісламу в сучасних шлюбних та сімейних відношеннях, не дивлячись на соціальні зміни в СРСР і основні шляхи їх подолання. Робота М.Вагабова і Н.Вагабова «Іслам і питання атеїстичного виховання» [10] є певним висновком попередньої роботи – вказуються шляхи і методи поширення ісламу на Кавказі й в Середній Азії (не торкаються європейської частини СРСР), а також розглядаються ідейні підвалини сучасного ісламу. При цьому автори встановлюють процес модернізації та змін у ісламі в СРСР, на залежність цього процесу від економічних та соціально-політичних змін у СРСР. Торкаючись змісту традицій ісламу, автори вказують на пристосування мусульманського духівництва до державної ідеології, аналізують причини та наслідки таких змін у самому ісламі. Також вивчається економічне та соціальне положення мусульманського духівництва у 20-х роках XX ст., їх робота в державних органах. Автори полемізують із західними вченими-радянологами, які досліджували проблеми ісламу в СРСР (Р.Пайпс, Б.Льюїс, Дж.Уїлер, А.Бенігсен та ін.), стосовно практики проведення політики атеїзму до життя. В такий спосіб, роботи М.В.Вагабова, торкаються лише областей проживання народів, які є більшістю на відповідних територіях. Роботи, які досліджували питання про зміни у ісламі, особливості його модифікацій – це праця Ю.Петраша «Іслам: походження, врівчення, сучасність. Філософсько-культурологічний погляд». Автор обґрунтовує положення про поступовий процес змін у самій ісламській релігії, а також наголошує, що під впливом сучасних процесів у світі, відбуваються і зміни у культурному і релігійному аспектах – усе більше і більше іслам починає впливати на соціокультурний простір країн Західної Європи та держави колишнього СРСР.

Висновки

Можна зробити висновок, що у проаналізованих працях розглядаються загальні тенденції ісламського

світу, ті процеси, що відбуваються під впливом проникнення до мусульманського світу західноєвропейських ідей та світоглядних орієнтирів, а також реакції з боку як прибічників реформ ісламу, так і прибічників повернення до ісламу часів Халіфату, політизації ісламу та використання його віровчення і мусульманської філософії для створення сучасного бачення світу з точки зору ісламу. Це є важливим у тому плані, що вони постали частиною загальносвітових процесів. Глобалізація – це висвітлення конфлікту між модерном і постмодерном, між Заходом і Сходом. Глобалізація також передбачає взаємодію ісламу з іншими релігіями в процесі регулювання їх діяльності в різних сферах у єдиному світовому просторі.

Список літератури

1. *Армур Р.* Христианство и ислам: непростая история /Р.Армур. – М.: Библиейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004.- 336 с. (Серия «Диалог»).
2. *Ахмедов А.* Ислам в современной идейно-политической борьбе /А.Ахмедов.– М.: Политиздат, 1985.- 240 с.
3. *Ахмедов А.* Социальная доктрина ислама /А.Ахмедов. – М.: Политиздат, 1982. – 320 с.
4. *Аширов Н.* Ислам и нация /Н.Аширов. – М.: Политиздат, 1975. – 144с.
5. *Аширов Н.* Ислам и современность /Н.Аширов – М.: Знание, 1970. – 32с.
6. *Аширов Н.* Эволюция ислама в СССР /Н.Аширов – М.: Политиздат, 1973. – 152 с.
7. *Аширов Н.* Нравственные поучения современного ислама /Н.Аширов.- М.: Знание, 1977. – Серия «Научный атеизм».- 64 с.
8. *Вагабов М.В.* Ислам и женщина /М.Вагабов. – М.: Мысль, 1968. – 230 с.
9. *Вагабов М.В.* Ислам и семья /М.Вагабов. – М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1980. – 176 с.
10. *Вагабов М.В., Вагабов Н.М.* Ислам и вопросы атеистического воспитания: Учеб. пособие / М.В.Вагабов, Н.М.Вагабов. – М.: Высш. шк., 1988. – 272 с.
11. *Изимбетов Т.* Ислам и современность /Т.Изимбетов. – Нукус: Каракалпакгиз, 1963. – 161с.
12. *Ионова А.И., Султангалиев А.К., Юсупов П.С.*

Современный ислам, человек, общество /А.И.Ионова, А.К. Султангалиев, П.С.Юсупов. – М.: Знание, 1991. – 64 с.

13. *Ислам в СССР:* особенности процесса секуляризации в республиках советского Востока / А.Н.Абдусамедов, И.Ш.Алискеров, А.А.Артыков и др.; ред. кол. Э.Г.Филимонова (ответственный редактор) и др. – М.: Мысль, 1983. – 173 с.

14. *Исламская интеллектуальная инициатива в XX в.* / Под общ. ред. Г.Д. Джемала. – М.: Изд-й дом «ИММАН», Изд-во «Социально-политическая мысль», 2005. – 336 с.

15. *Левин З.И.* Реформа в исламе. Быть или не быть? / З.И.Левин; Ин-т востоковедения Рос. акад. наук, Ин-т изучения Ближ. Востока. – М.: Ин-т востоковедения РАН: Крафт+, 2005. – 240 с.

16. *Лубська М.В.* Мусульманське право: релігієзнавчо-правовий контекст /М.В.Лубська-К.: Вид-во Київського фітоцентру, 2006. – 196с.

17. *Лубська М.В.* Організаційна структура шариату у сучасному ісламі /М.В.Лубська// Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – №1. – С.35-41.

18. *Лубська М.В.* Релігійно-правовий зміст понять «шаріат», «фікс» та «мусульманське право» /М.В.Лубська // Філософські проблеми гуманітарних наук/ Київський нац. у-нт. – 2006. – №8-9. – С.188-192.

19. *Лубський В.І., Борис В.Д.* Мусульманське право / В.І.Лубський, В.Д.Борис. – К.: Вілбор, 1997. – 256 с.

20. *Лубський В.І., Лубська М.В.* Мусульманське право в ісламській традиції: історико-релігієзнавчий аналіз /В.І.Лубський, М.В.Лубська.- Черкаси: Брама, 2004.-208 с.

21. *Петраш Ю.Г.* Ислам: происхождение, вероучение, современность. Философско-культурологический взгляд /Ю.Г.Петраш. – М.: Республика, 2005. – 352 с.

22. *Прозоров С.М.* К вопросу о «правовери» в исламе: понятие ахл ас-сунна (сунниты)/ С.М.Прозоров. / Проблемы арабской культуры. – М.: Наука, 1987. – С.213-218.

23. *Релігія та цінності українців.* – К.: Київський міжнародний інститут соціології, Центр «Соціальні індикатори», 2009. – 96 с.

24. *Садур В.Г.* Мусульмане в СССР: история и современность /В.Г.Садур.// На пути к свободе совести / Сост. и общ. ред. Фурмана Д.Е. и О. Марко (Смирнова) – М.: Прогресс, 1989.- С.415-448(496с.).

25. *Саидбаев Т.С.* Ислам и общество. Опыт историко-социологического исследования / Т.С.Саидбаев.- М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1984.- 302 с.

А. Кудин

ИСЛАМ И СОВРЕМЕННЫЙ МИР: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ

Статья посвящена изучению подходов к исламской религии, особенностям ее функционирования в современном мире глобализации.

O. Kudin

ISLAM AND MODERN WORLD: MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH

The article represents the approaches to the Islam religion, its features and functioning in the modern processes of world globalization.